

HAMRA NATIONALPARK

En fältinventering och en inventering av arkivmaterial

Los socken
Ljusdals kommun
Dalarna
2007

*Maria Björck
med bidrag av Anders Assis*

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från museets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format inger.eriksson@xlm.se eller 026-65 56 42.

Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20. Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

HAMRA NATIONALPARK

En fältinventering och en inventering av arkivmaterial

Los socken
Ljusdals kommun
Dalarna
2007

Rapport 2008:01
Maria Björck
med bidrag av Anders Assis

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
Fax 026-65 56 29
Hemsida www.lansmuseet.se

© Länsmuseet Gävleborg 2008

Omslagsbild: Entrén till Hamra nationalpark
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 96.0419
ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Inledning	5
Historik	5
Målsättning och metod.....	6
Topografi och kulturhistorisk miljö	6
Hamra.....	7
Kulturhistoria.....	7
Vem har brukat marken under medeltiden?	8
Diskussion om det medeltida brukandet.....	9
Carl Axel Gottlund	9
Svedjefinnar	10
Svedjebruk.....	10
Fäbodar	12
Myrslåtter	13
Vägar	15
Dikning	15
Kronoskogen.....	16
Skogsindustrin	16
Inventeringen	17
Diskussion	22
Sammanfattning	23
Administrativa uppgifter.....	23
Referenser	24

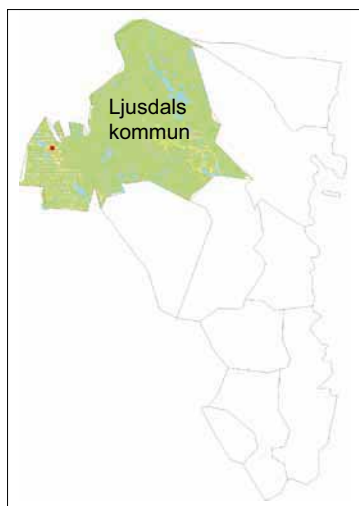

Bild 1. Gävleborgs län med Hamra nationalpark markerad.

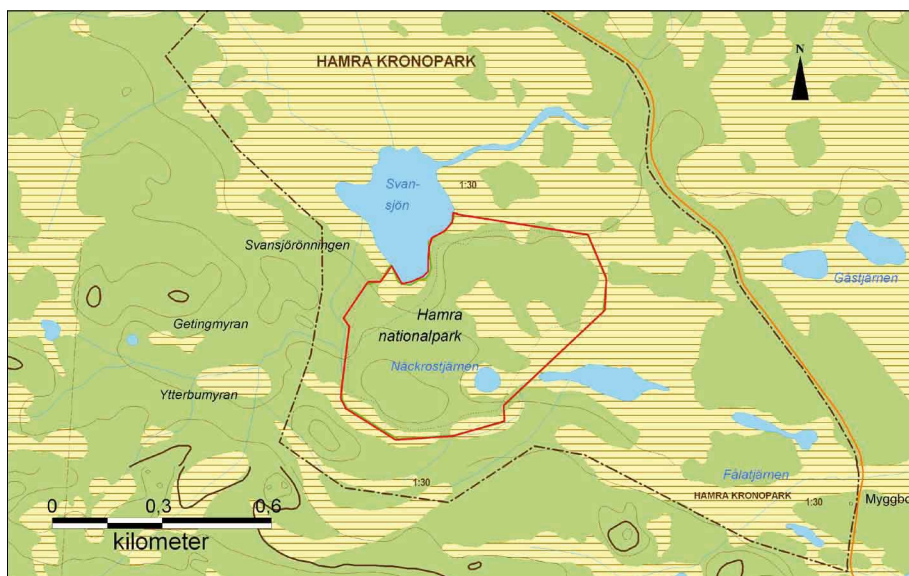

Bild 2. Utdrag ur den digitala fastighetskartan, den gamla gränsen för Hamra nationalpark är markerad.

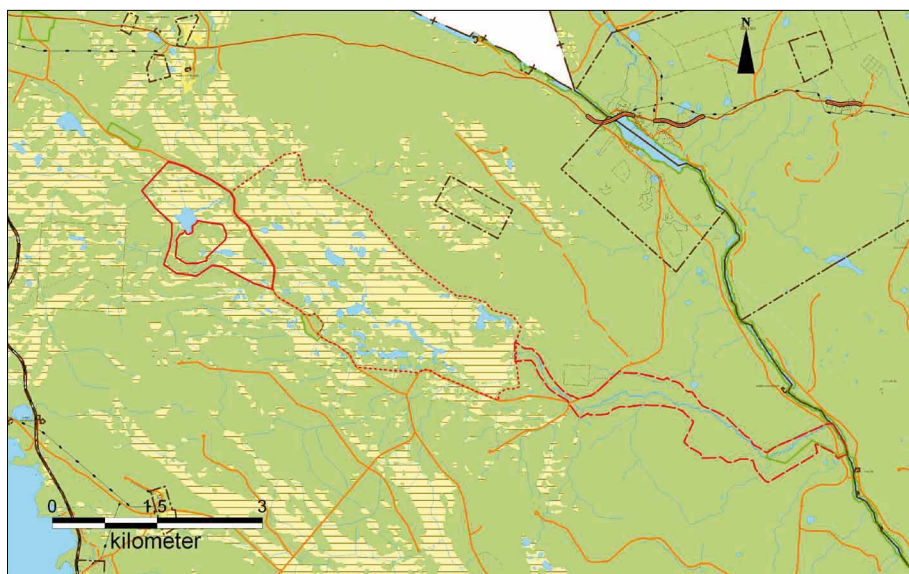

Bild 3. Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Bilden visar den kommande utökningen av Hamra nationalpark, vilken kommer att göras stegvis. Den närliggande marken kring den nuvarande nationalparken har tillkommit. Det finns även förslag där Svartmyren och Svartån ingår.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har, via Länsstyrelsen, fått medel av Riksantikvarieämbetet (anslag 28:26 och 28:25) för att sammanställa material om och kring Hamra nationalpark, samt för att utföra en fältinventering. Nationalparken ligger i Los socken i Ljusdals kommun i Dalarna, men i Gävleborgs län. Hamra nationalpark är med sina 28 ha Sveriges minsta nationalpark (bild 1). Under arbetets gång har Hamra nationalpark utökats och innerfattar idag även Hamra kronopark. Det är tänkt att parken ska utökas ytterligare i etapper åt öster och kommer då även att inkludera Svartmyren och Svartån. Om detta sker kommer Hamra nationalpark slutligen att ha en yta av 1 150 ha (bild 2).

Projektet är inspirerat av Riksantikvarieämbetets skrift *Skogens biologiska kulturarv* (Emanuelsson 2003) och är drivet som ett samarbetsprojekt mellan Länsmuseet Gävleborg, Ljusdalsbygdens museum och lokalbefolkning. Den modell som använts är tänkt att kunna användas till liknade satsningar i framtiden. Arbetet med Hamra nationalpark har gjorts i två steg. Steg 1 bestod av insamling av material. Steg 2 var en fältinventering av parken. Initiativtagare till hela projektet var Ronnie Jensen, som även upprättade riktlinjerna för projektet, projekt- och rapportansvarig har varit Maria Björck. Arbetet har utförts av Maria Björck, Bo Ulfhielm, Ronnie Jensen och Johan Ågren från Länsmuseet Gävleborg. Johan Ågren besökte Fågelsjö och Hamra nationalpark för interjuver och materialinsamling i december 2007. Anders Assis från Ljusdalsbygdens museum har gjort arkivstudier, som han sedan sammanfattat i text till rapporten.

Fältinventeringen har gjorts av Maria Björck och Bo Ulfhielm den 15 och 16 augusti 2007. Ytterligare ett fältbesök gjordes den 14 december 2007 av Ronnie Jensen och Bo Ulfhielm.

HISTORIK

År 1909 beslöt Sveriges riksdag att nio nationalparker skulle bildas, bl.a. Sarek i Norrbottens län, Sånfjället i Jämtlands län och Stora Sjöfallet i Lappland. Sverige var först i Europa att bilda nationalparker (Natura 2000). Marken var lagskyddad, ingen åverkan fick göras inom parkerna. Överträdelse kunde ge böter på mellan 5 och 1 000 kronor (Bengtsson 2004). Hamra nationalpark var den minsta parken med sina 28 ha. Motivet till att bilda Hamra nationalpark var att marken ansågs i det närmaste orörd av människan och man såg en möjlighet att bevara ett barrskogsområde som ansågs vara urskog.

Det låg i tiden att bilda nationalparker. I början av 1900-talet var det populärt med det vilda, och inte allt för tillrättalagda. Tidsandan var färgad av naturromantiken. Det är under denna tid som t.ex. Skansen och Nordiska museet uppstår. Konstnärer som t.ex. Bruno Liljefors och John Bauer målar romantiserade bilder av den svenska naturen. Författare som Selma Lagerlöf, Gustaf Fröding och Verner von Heidenstam skildrar hembygden och naturen. Hamra nationalpark är ett tidsdokument från denna svunna epok.

Enligt Ivar Bengtsson, bördig från Fågelsjö och kunnig i bygdens historia, utförde en myndighet, troligen Naturvårdsverket, en kartering av Hamras skogsbestånd 1921. Karteringen gjordes av två tjänstemän, som fick hjälp av tre unga män från Fågelsjö. De fågelsjöbor som hjälpte till var Ivar Bengtsson och hans kamrat Johan Jansson. Namnet på den tredje personen har idag fallit i glömska. De tre unga männen utrustade sig med käppar som var tre meter långa. Käpparna användes till att mäta höjden på samtliga träd, levande som döda. Allt dokumenterades på millimeterpapper (Bengtsson 2004).

MÅLSÄTTNING OCH METOD

I denna rapport har ambitionen varit att öka förståelsen för människans kulturhistoriska spår och att följa dessa över tid. Tyngdpunkten har legat på den ”gamla” nationalparken. Ett större område har studerats i arkivmaterial, litteratur och genom interjuver, för att få en bredare förståelse för vad som skett i Hamra nationalpark och för att få förståelse för bygdens historia som har sin grund i vad skogen hade att erbjuda. Steg 1, dvs. insamling av material, drevs i samarbete med Ljusdalsbygdens museum. Steg 2, fältinventeringen, gjordes av Läns museet Gävleborg.

Fältinventeringen av den ”gamla” nationalparken gjordes med en viss utblick. I utredningen gjorde även Bo Ulfhielm en mindre dykinsats i den sydligaste delen av Svansjön. Förhoppningen var att påträffa rester efter eventuella bryggor och fiskekonstruktioner. Under insamlingsarbetet framgick att det har skett en del aktiviteter inom det område som blev Hamra nationalpark. Under fältarbetet gjordes en särskild satsning på att finna spår efter dessa aktiviteter. Resultaten från fältarbetet finns under rubriken *Inventeringen*.

Hamra nationalpark kan studeras ur ett antal olika perspektiv, dessa är sammanställda under huvudrubriken *Hamra*.

Bild 4. Bo Ulfhielm dyker i Svansjön. Foto: Maria Björck.

TOPOGRAFI OCH KULTURHISTORISK MILJÖ

Hamra ligger i Los socken i landskapet Dalarna, men i Ljusdals kommun, Gävleborgs län. Hamra nationalpark ligger mellan Vålberget och Hållberget. Marken utgörs av blockrika skogspartier, insprängda mellan stora myrmarker. Svansjön ligger delvis inom parkens gamla gräns i norr och i sydöstra delen finns Näckrostjärnen. Vegetationen utgörs främst av tallskog med inslag av gran och björk. I parken finns över 300 år gamla tallar och ett stort antal torrakor. Parken är rik på lavar som t.ex. skägglav, varglav, violettgrå tagellav och lunglav. Höjderna i och omkring parken ligger mellan 400 och 550 meter över havet. De gynnsamma förhållandena med död ved har medfört förekomsten av många insekter. I en inventering på 1930-talet påträffades runt 450 olika arter av skalbaggar (Hemsida Naturvårdsverket och Länsstyrelsen Gävleborg, se Referenser).

Bild 5. Foto av RAÄ 79, som var den enda registrerade lämningen före inventeringen. Foto: Bo Ulfhielm.

Det finns få kända fornlämningar eller övriga kulturhistoriska lämningar i området. Den enda kända lämningen inom parkens gamla gräns är RAÄ 79, som enligt FMIS (Riksantikvarieämbetets digitala fornlämningsregister) är ett gränsmärke. Dryga 3 km NV om parken finns fäboden Näveråsen (RAÄ 64), och cirka 2,5 km NV om parken finns en fyndplats för en ekstock (RAÄ 83), samt en blästplats bestående av en ugn och ett slagghvarp (RAÄ 82). Dryga 6 km SSV om parken finns ett fångstgropssystem bestående av 12 gropar (RAÄ 181) och en plats med tradition, den så kallade "Selmas grav" (RAÄ 182).

HAMRA

Kulturhistoria

Eva-Maria Nordström har genomfört ett vegetationshistoriskt projekt om Hamra nationalpark, i form av en C-uppsats. Nordström har tagit pollenprover och kolprover i myrmarker. Målsättningen med Nordströms arbete var att ta reda på om parken är orörd av mänsklig påverkan. Detta var den åsikt som fanns när parken bildades. Resultaten från detta arbete ger en helt annan bild av den så kallade "örörda nationalparken". Utifrån pollensammansättningen har Nordström delat in markanvändningen i fyra perioder A–D.

Period A 500 f.Kr.–1300 e.Kr., är det naturskog. Ingen mänsklig påverkan kan, genom pollenanalysen, påvisas i skogen under denna period. Skogen dominerades av gran och tall, men det fanns även inslag av björk och al. En naturlig brand har skett under period A.

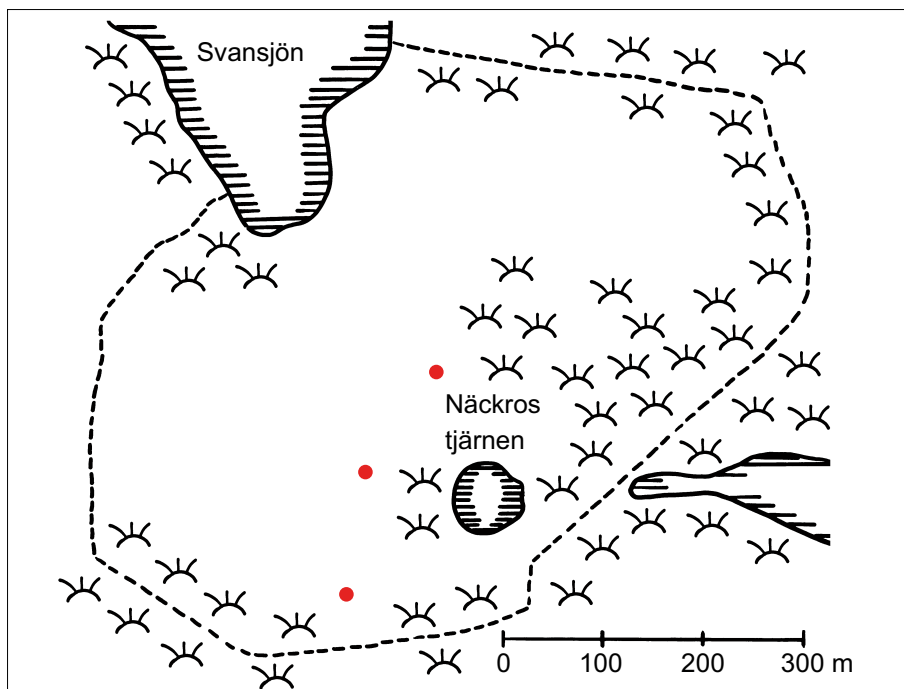

Bild 6. Karta över Hamra Nationalpark. De tre platserna där sädespollen påträffades är markerat med punkter (efter Nordström 2001:10).

Period B, 1300–1600 e.Kr., är en period av skogsbete. Granen minskar och tallen dominerar, skogen blev öppnare. Enen och gräspollenkurvan ökar, vilket antyder förekomst av skogsbete.

Period C, 1600–1900 e.Kr., är en period med större mänsklig påverkan. Trädpollenkurvan går ner ytterligare, skogen blev glesare. Betesgynnad kovall ökar kraftigt. Även arter som korgblommande växter, humle, mållor och mårör ökar. Denna vegetation tyder på än mer ökat skogsbete. Rågpollen förekom i början av perioden tillsammans med gelasinospora, en svamp som lever på kol, vilket tyder på svedjor. I slutet av perioden förekommer pollen av både råg och vete. Fynden av sädeslag visar på tre tänkbara platser för svedjor (bild 6).

Period D, 1900 f.Kr. – nutid, är det nationalpark. Trädpollen ökar och skogen blir tätare (Nordström 2001:25f).

Det har även gjorts en pollenanalytisk studie av Ängersjö by, som ligger cirka 2 mil norr om Hamra nationalpark. Detta arbete visar att boskapsskötsel och odling har skett så tidigt som redan under yngre järnålder. Det finns dock inga synliga lämningar från denna tid (Nordström 2001:23). Det har även gjorts arkeologiska undersökningar av Gammelvallen på Frosktjärnsberget, som ligger cirka 3 km väster om Ängersjö by. Fäboden har anlagts under yngre järnåldern och odling har bedrivits från 1300 fram till 1800-talet. Det finns inga tecken på att området skulle ha berörts av den agrara krisen. Denna närliggande fäbod tyder på att Hamra med omnejd inte heller har drabbats av den agrara krisen (Nordström 2001:23).

Vem har brukat marken under medeltiden?

Av de resultat som framkom i ovan nämnda studie utkristalliserade sig frågan vilka som har brukat marken under medeltiden, dvs. period B? Under arbetets gång har det framkommit tre mer eller mindre troliga hypoteser.

1) Fäbodväsendet är betydligt äldre än vad man tidigare trott i detta område. Gammelvallen är ett exempel på en tidig fäbod. Frågan är om någon fäbod kring Hamra kan ha så gamla anor?

2) Enligt de källor som finns, kom finnarna först i början av 1600-talet till Hamra med omnejd. Kan det vara så att finnarna även varit i området tidigare, med att det inte finns några skriftliga belägg för detta?

3) Är det den samiska befolkningen som bedrivit sommarbete. Länsmuseet Gävleborg har deltagit i ett samarbetsprojekt om samer i Hälsingland, vilket har resulterat i en rapport (Wennstedt Edvinger och Ulfhielm 2004:13). I rapporten poängteras att spåren efter äldre tiders samer är få i de skriftliga källorna och ute i skogarna. Att de arkeologiska spåren är få beror på att lämningarna är otydliga och man ofta inte vet vad man ska leta efter. I beskrivningar framgår att dessa samer varit i Hälsingland under sommaren med sina renar. Det har funnits samer med olika ekonomisk och näringsmässig inriktning, som t.ex. skogssamer. Dessa samer hade få eller inga renar (Wennstedt Edvinger och Ulfhielm 2004:11f).

Diskussion om det medeltida brukandet

Det är mycket svårt att veta vilka som haft bete så tidigt som medeltid, bland annat beroende på att det överlag finns mycket få skriftliga källor bevarade från medeltiden.

En av de hypoteser som lagts fram är att det är samer som betat marken med sina renar. När man tittar på namn på kartan finns det inget namn som innehåller ordet *lapp* inom Hamra nationalpark eller strax utanför. Namnet Lappmyråsen finns dock 7,5 km öster om parken. I dagsläget finns det inget som styrker att det skulle ha funnits samer inne i parken.

Man vet att ett fåtal finnar fanns i Bergslagen så tidigt som på 1300- och 1400-talet. Några sådana belägg för att finnarna skulle ha funnits i Hamra så tidigt finns inte (muntligt meddelande Anna Forsberg).

Den hypotesen som anses vara mest trolig är att det är spår efter tidig fäboddrift. Det finns några exempel på tidig fäboddrift, som t.ex. den tidigare nämnda Gammelvallen i Ängersjö i Dalarna. Från 700–900 e.Kr. till cirka 1300 användes marken för bete. Därefter förekom odling fram till 1800/1900-tal (Mogren 1998: 5f, Liasen 2001:30f). En annan plats är Torkelsbovallen i Ljusdals socken. Där finns det tecken på röjning och betesbränning redan under 600–700-talet e.Kr. I nästa fas vikingatid–tidig medeltid sker stenröjning och uppodling. Nedläggningen av odling och återgång till ängsmark sker någon gång mellan slutet av sen-medeltiden och 1600-talets första hälft (Liasen 2001:35). Om det är liknande spår som finns inom Hamra Nationalpark så har det inte alls varit samma kontinuitet som på t.ex. Gammelvallen och Torkelsbovallen.

Carl Axel Gottlund

Finnen Carl Axel Gottlund begav sig ut på en händelserik expedition till finnmarken den 21 juni 1817. Gottlunds mål var att nedteckna finnarnas seder, traditioner, folkpoesi och det finska språket. Inspirationen till sin resa hade Gottlund fått från skriften *Finland och dess innevånare*, där det bl.a. togs upp invandringen till Sverige. Gottlund reste själv kors och tvärs genom finnmarken i tre månader. Under hela sin resa skrev Gottlund dagbok. Många av de uppgifter och iakttagelser som Gottlund nedtecknade har använts i detta arbete om Hamra (Lundin 1995:7f).

Lars Lundin har fascinerats av Gottlunds dagbok, vilket resulterade i att han själv gav sig ut på en resa till fots, och besökte samma platser. Resan har resulterat i boken *I Gottlunds fotspår* (Lundin 1995).

Gottlund besökte flera byar som t.ex. Hamra, Fågelsjö, Tandsjö och Sandsjö. Gottlund blev mycket besviken över att det bara fanns några enstaka människor i byarna. Förklaringen till detta var att de var ute på sina fäbodar. Detta resulterade i att Gottlund själv fick uppsöka finnättlingarna ute på fäbodarna (Lundin 1995:10ff).

Året före Gottlunds resa dvs. år 1816 hade det varit stor missväxt p.g.a. kyla. När Gottlund besökte Kvarnbergstorp fick han se sviterna efter denna missväxt i form av stor hungersnöd och svält. Människorna levde på bark och många dog av svält. Detta tog Gottlund mycket hårt (Lundin 1995:12).

Svedjefinnar

De äldsta historiska uppgifterna om befolkningen av området kring Hamra nationalpark är från 1610-talet. Svenska staten uppmuntrade kolonisationen då det fanns fördelar som t.ex. ökade skatteintäkter. Det var även en fördel att ha detta område nära den norska/danska gränsen befolkat. Ett angrepp skulle lättare upptäckas. De nybyggare som bosatte sig i obrukad mark fick de första sex åren skattefria. Genom nedsättnings- och torparbreven som utfärdades av kronan vet man när den första inflyttningen skedde. Det äldsta brevet är från 1618 för Björkberg, 1620 för Hamra och 1622 för Sandsjö och Tandsjö (Nordström 2001). År 1671 sker den första kolonisationen av Fågelsjö, genom bonden Sigfrid Markusson från grannbyn Tandsjön. Nästan alla i Fågelsjö under äldre tid, härstammade från Sigfrid Markusson. Denna släktgren dog dock ut 1943, då Kristina Jonsdotter dog barnlös. Jonsdotter testamenterade det som nu är Fågelsjö hembygdsgård till Ljusdals kommun (Heggestad 1960).

Jakt och fiske var en stor försörjningskälla för svedjefinnarna, den viktigaste var dock odlingen av råg (Björklund 1996). Att rågen varit viktig framgår av att tiondet från finnbygderna i Gävleborgs län betalades främst i råg (Nordström 2001). Dessa uppgifter är lite motsägelsefulla mot de gamla förteckningarna av boskapsinnehav. I dessa dokument framgår att finnarna haft stora djurbesättningar, oftast betydligt större än svenskarna. En familj kunde ha tio nötboskap, ett par hästar, ett tiotal får, några getter, grisar och höns (Lundin 1995:59).

Finnarna valde boplatserna med stor omsorg efter natur och klimat. Åren 1692–1697 var det fem år i rad med missväxt i Orsa. Svedjefinnarna klarade sig bättre, då deras marker låg i frostfria lägen. Även deras svedjebruk gjorde att de klarade sig bättre. Finnarna blev räddningen för många Orsabor under dessa missväxtår (Björklund 1996:7f).

Svedjebruk

Genom att bränna skogen överförde man trädens näring till aska. I askan såddes tuvråg. Svedjningen gjordes vid midsommar och direkt efter svedjningen såddes rågen. Tjappan inhägnades för att hålla djuren borta. På hösten samma år lät man djuren beta av grönrågen. Skörda gjorde man först året därpå, i september. Svedje-rågen gav många strån från samma korn. Ett enda korn kunde ge 50–150 strån och alla strån bar ax. Svedjefinnarnas åkrar gav betydligt bättre skördar än böndernas åkrar. Första skörden från en svedja var stor, marken blev dock snabbt näringsfattig (Björklund 1996). Lämplig svedjemark var mark beväxt med gran och blåbärsris, marken fick varken vara för torr eller för fuktig (Nordström 2001:18).

Hamra och dess omgivning ligger i växtzon 7. Detta medförde att kornet hann mogna, men havren var det mer osäkert med. Därför skördades havren som grönfoder (Heggestad 1983:15)

Domböckerna från 1600-talet ger en viss uppfattning om hur svedjandet var reglerat mellan olika parter. Det finns t.ex. uppgifter om att länsman i slutet av 1600-talet beklagar sig över att folket, finnar såväl som andra, inte vill efterleva förordningen om skogarna, utan ”*mycket swedia*” (Tingsprotokoll 1690:4). Efter 1692 tilläts man efter skriftligt anhållande svedja på egna skatteägor, motsvarande för en fjärdings utsäde. Det krävs dock syn för tillåtelse och ingen nyttig skog får förfaras. (Tingsprotokoll 1692:3). Det finns även uppgifter om att det svedjas i anslutning till fäbodan för mulbete.

Copia
Wij Gustaff Adolff Medh
 Guds Nåde Swerges götes och Wendes Konung.
 Stor Förste till Finland. Hertig utj Estland och Karelen, Herre uth öfwer ingermanland,
 giöre witterligit att dess Bref wisare och finske bönder, Pähl Olsson Sachris
 Mattsson och Oluf Markusson, hafwer oss underdånigen gifwit till kiänna, att de
 till sines ähre, sig på wåre och Cronones skogar utj Österdahlarne, hwar som de
 bäst Lägenhet finna kunna, att ned sättia och ödes Jord upptaga och bruka,
 ödmuikeligen begiärandes, att wij dem sådant nådigast wilja tillstädia, och
 efteråta, så hafwer wij sådant deras begiäran nådigaste anset, och härmed
 tillså, att de sig der fritt sättia och ödes Jord upptaga, och bruka, förbiuder för
 den skull, wåre fogdar och alle andra, att giöra dem här emot hinder eller men i
 någon måtto af Stockholm den 7. Novemb.
 år 1622.
Gustaff adolff

Bild 7. Kopia av torpbrev utfärdat av Gustav II Adolf den 7 november 1622 till Oluf Markusson, Nedan en översättning av brevet (Heggstad 1983:6f).

Wij Gustaff Adolff Medh Guds Nåde Swerges Götes och Wendes Konung, Stor Förste till Finland. Hertig utj Estland och Karelen, Herre uth öfwer ingermanland, giöre witterligit att dess Bref wisare och finske bönder, Pähl Olsson Sachris Mattsson och Oluf Markusson, hafwer oss underdånigen gifwit till kiänna, att de till sines ähre, sig på wåre och Cronones skogar utj Österdahlarne, hwar som de bäst Lägenhet finna kunna, att ned sättia och ödes Jord upptaga och bruka, ödmuikeligen begiärandes, att wij dem sådant nådigast wilja tillstädia, och efteråta, så hafwer wij sådant deras begiäran nådigaste anset, och härmed tillså, att de sig der fritt sättia och ödes Jord upptaga, och bruka, förbiuder för den skull, wåre fogdar och alle andra, att giöra dem här emot hinder eller men i någon måtto af Stockholm den 7: November : år 1622

Gustaff Adolff

Svedjandet i området verkar ha varit geografiskt reglerat mellan de olika byarna. T.ex. kan nämnas en tvist år 1682 mellan Tenbergsfinnarna och Kvarnbergsfinnarna, där de förstnämnda anklagar de senare för att ha gjort intrång och svedjat på deras område, åberopande att; *"dhe tillförendhe 4 manna syn hafft hafwa, doch ingen there sig ther effter rätta wehlat"*. Den tidigare synen gjordes 1667 och nu beslutar rätten att sex utsocknes gode män, tre från Bollnäs och tre från Alfta, ånyo ska sammanträffas vid Mickelsmäss för ytterligare en syn. Därtill uppmanas Kvarnbergsfinnarna att *"höfligare sig skicka wid synegången än dhe sidst sig förhållit hafwa"* (Tingsprotokoll 1682:8). Det framgår också att i de fall finnarna gjorde intrång och svedjat på böndernas fäbodskog så blev det tingsak, och att det även i dessa fall åberopades rågångssyner och skriftliga synebrev (Tingsprotokoll 1691:3)

Ofta är domboksuppgifterna oprecisa och inga uppgifter om svedjande i det område som idag utgör Kronoparken har påträffats. Det finns heller inte några fall som direkt berör de aktuella fastighetsägarna. Detta kan ha sin naturliga förklaring i att Fågelsjö under 1600-talet legat under Mora tingslag. I dessa gränstrakter är det ju dock möjligt att råtvister och liknande som förekommit, kan ha tagits upp i angränsande tingslags domböcker om tvisten så att säga gått över tingslagsrån.

I Carl-Axel Gottlunds reseskildring från 1817 beskriver han möten med sagesmän som han träffade på sin resa. Gottlund påtalar att svedjebruket redan då avtagit; det uppgavs *"...icke brukat senare åren."*. När Gottlund går mellan Näveråsen och Siderbergsvallen, dvs. i området väster om nuvarande nationalparken, så träffar han folk på Holmfallsmyran, i närheten av en liten tjärn (Lundin 1995). Möjligen kan myran ha namn efter ett äldre *svedjefall*. Det finns dock inga belägg för detta varken i domböcker eller i kartmaterial.

Fäbodar

Sommaren 1987 genomfördes en inventering av fäbodvallar i Hamra kronopark. Inventeringen gjordes i form av en studiecirkel. Totalt påträffades i inventeringen 17 fäbodvallar.

Det är svårt att veta vilka vallar som tillhört vilka fastigheter i området. Detta gäller även för slåttern. Med största sannolikhet är det dock Fågelsjöbönder som låtit sina kreatur beta i skogen, eftersom alla de fyra vallar som ligger i närområdet, och således som enklaver i kronans skogsallmänning, tillskiftas bönder i Fågelsjö. Att så var fallet även innan skiftet styrks även av andra uppgifter, t.ex. ur Carl-Axel Gottlunds reseskildring från 1817 (Lundin 1995). Runt den nuvarande nationalparken finns, inom det område som 1875–1876 skiftas till kronan, fyra fäbodar: Siderbergsvallen, Näveråsen, Svartåvallen och Vålbergsvallen.

Vålbergsvallen tas upp som nybygge 1785 av Mats Sigfridsson. Samtidigt vill Isak Johansson ta upp en fäbod 3–4 muskötskott från Sigfridssons nybygge (Dombok 1785). Vålbergsvallen delads vid skiftet på 1860-talet i Nya Vålbergsvallen och Gamla Vålbergsvallen. Nya Vålbergsvallen skiftas så att den blir tillhörande hemmanet Fågelsjö 2 och Gamla Vålbergsvallen skiftas till hemmanet Fågelsjö 4. Enlig uppgift i vallinventeringen fanns det bofasta så sent som 1935 på Vålbergsvallen (Fäbodinventering 1987).

Näveråsvallen hade 1697 två brukare (Heggestad 1983:16). Näveråsvallen har eventuellt utgjort en fast finnbosättning under 1700- och 1800-talet (Ljustalsposten 11/10 1982). Det finns inga säkra belägg för detta. År 1817 besöks vallen av Gottlund, då finns det tre hus, varav ett inte är i bruk. På 1860-talet fanns det två vallar och de skiftas till Fågelsjö 2 och 6. Näveråsen var under 1910-talet bofast (muntligt meddelande Ivar Bengtsson). År 1922 användes Näveråsen till förläggning åt internerade samvetsömma, dvs. personer som inte ville göra

värnplikten p.g.a. sin religiösa övertygelse. Sedan flyttades förläggningen till Svartåvallen.

Siderbergsvallen är den som ligger närmast och rakt väster om Hamra nationalpark. Siderbergsvallen skiftas till hemmanen Fågelsjö 3 och Fågelsjö 4. Namnen på de dåvarande ägarna Halvar Mårsas och Per Andersas har levt kvar. Vallen var i bruk åtminstone fram till de första åren på 1910-talet (Lundin 1998:108). En av de sista vallkullorna var Maria Hansson född 1888. Vid tiden kring 1920 låg driften nere och byggnaderna renoverades för skogshuggares behov (muntlig uppgift Ivar Bengtsson). Enligt uppgift kolades många av byggnaderna upp 1935 (Fäbodinventering 1987).

Svartåvallen besöktes 1817 av Gottlund. Enligt honom fanns det en som används "*senare på hösten*". Det verkar således förekomma ett flervallsbruk. Om detta var rådande även på andra vallar framgår inte. Det som idag kallas Svartåvallen ligger inte på samma plats som den gamla. Den äldre ligger cirka 300 meter söder om dagens Svartåvall. Dagens Svartåvall anlades mellan åren 1922–1935 som en anläggning för de samvetsömma, som här var förlagda på arbetsläger (Fäbodinventering 1987).

Myrslåtter

Att slåtta på myrar var en del av fäbodbruket. Man brukade myrar för bete och för slåtter. De myrar som hade den rikligaste växligheten brukades som slåttermyrar (Persson 2007). Myrslåttern gjordes i september efter att skörden var klar. Vid myrslåttern deltog både kvinnor och män. På fötterna bar de näverskor med halm, för att vattnet skulle kunna rinna rakt igenom skorna. Näverskorna hade dessutom stor bäryta (Persson 2007:116–119).

Vintertid utfordrade man djuren främst med hö från slåttermyrar. Myrhöet drygades även ut med lövsly. Det var främst får och getter som utfordrades med lövslyn. Efter det att man hade slåttat en myr fick den vila några år för att återhämta sig. Myrhöet hägnades ofta in mot betande tamdjur med så kallad *skyggård*. Den bestod av okvistade torrträd som lades runt hässjan (Lundin 1995:37ff).

Bild 8. Bild av en myrslog nära Östra Råberget, taget av Karl-Erik Forsslund 1917. Tillhör Dalarnas museums bildarkiv.

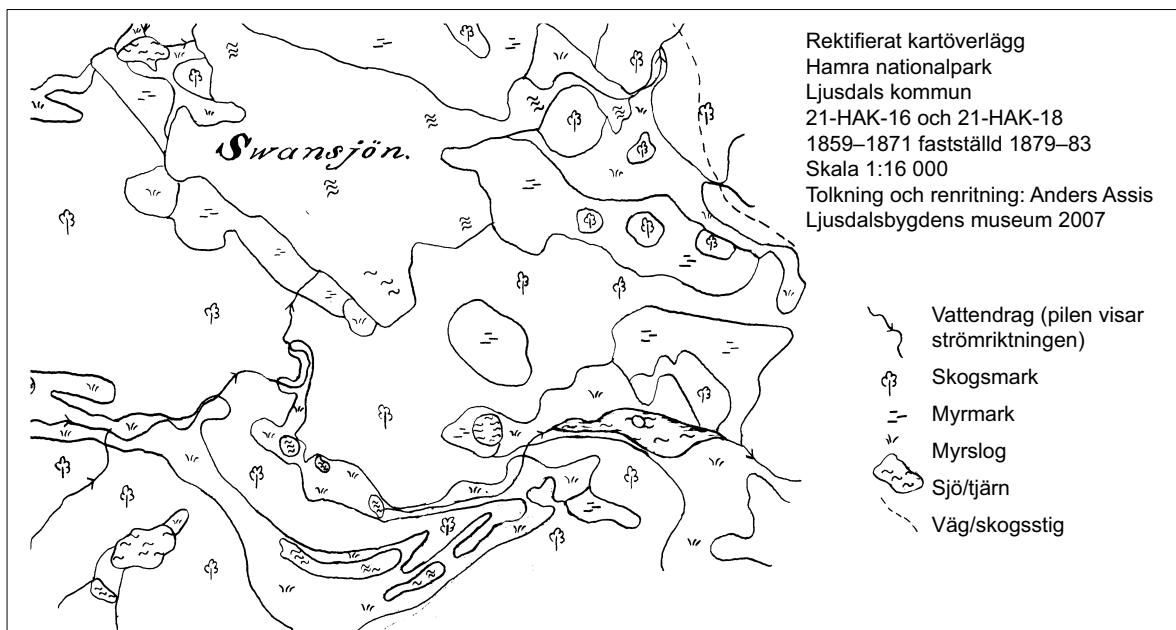

Bild 9. Rektifierat kartöverlägg av laga skifte i Hamra kapellag. Fastställt 1859–1871.

Vid laga skifte av skogsmarken på 1860-talet framgår att en betydande del av alla myrar är slåttade. Inom det område som tillfaller kronan, dvs. nationalparken och dess direkta närområde, framgår det ej vilka som brukat de enskilda myrarna för fodertäkt. Sannolikt har lokalbefolkningen fortsatt att slå dessa myrslogar även efter skiftet, eftersom behovet av vinterfoder till kreaturen knappast minskat bara för att man delat upp skogen i olika ägolotter.

Troligen rör det sig om Fågelsjöbönders hävd med tanke på att Gottlund 1817 träffar just dessa i det aktuella området. I ett område ett stycke väster om nationalparken finns flera myrslåttar som tillskiftas Fågelsjö byamän gemensamt. Nyttjandet av dessa har troligen varit i form av sämjedelning. Sambruk, *hopas-låt*, förekommer inte, åtminstone inte i senare tid, på utmarksslåttern (Lundin 1998:89).

Myrslogarna är många även i direkt anslutning till nationalparken. I bild 8 kan man se att det myrdrag som avgränsar parken mot väster-söder-öster är brukade för myrslått. På sydöstra sidan går slåttern ända in emot Näckrostjärnen, dvs. som längst upp emot 100 meter in på nationalparkens område. Även uppe i det nordvästra hörnet, vid kanten av Svansjön, ligger en rejäl slått helt inne i den nuvarande nationalparken. På ortnamnsarkivets kartor är punkten för ägonamnet *Svansjörönningen* belägen i precis detta område, söder om Svansjön. Det är sannolikt att namnet tillhör just denna slått. Svansjörönningen betecknas som *leräng* i arkivets uppteckning. Uppteckningen är gjord 1935 av den med området mycket bekante Ivar Bengtsson och uppgiftslämnare är en äldre Fågelsjöbo.

I samband med myrslåttar förekom inga lador för förvaring av myrhö (muntligt meddelande Ivar Bengtsson dec. 2006). Höet stod på hässja till dess att man förde hem det någon gång under vintern. Detta stämmer väl med andra iakttagelser; se t.ex. Karl-Erik Forsslunds bild på Elias Eliassons myrhässa från 1917 (bild 8) (Lundin 1995:38).

Myrslåttar förekom i Fågelsjö åtminstone fram till 1920-talet, Ivar Bengtsson var själv med och slog vid Gryssjöarna (muntligt meddelande Ivar Bengtsson dec. 2006). Uppgifter finns att Hamraborna slåttade myrhö så sent som på 1940-talet vid Taltrastvallarna.

Det har förekommit tvister om myrslogar inom byn, på 1690-talet, då några hemmansägare var oense om rätten till en viss slått (muntligt meddelande Ivar

Bengtsson dec. 2006). Dessa uppgifter är inte bekräftade, då Fågelsjö under den perioden låg under Mora tingslag.

Det finns uppgift om att det slättades fräken i Svansjön 1697 (Haggestad 1983: 16). Fräken användes som vinterfoder till djuren.

Vägar

Den så kallade Prästvägen knöt samman finnbyarna. Vägen var 3 mil lång, och gick ifrån Storhamrasjön i norr till Rosentorp i söder (Lundin 1995:62f). Allt som oftast besökte prästen finnarna för bl.a. folkbokföring, indrivning av skatter och kyrkliga göromål (Björklund 1996:8). Finnarna markerade vägen med stenar. Det finns även ristningar i träd, den äldsta daterade är från 1733. Prästvägen är i dag upprustad och har precis samma stigar som brukades på 1600-talet och framåt (Lundin 1995:62f).

Det finns få regelrätta vägar i området, däremot har det funnit vintervägar. En vinterväg har gått fram till Svansjön, som delvis ligger i Hamra nationalpark (Oldertz 1961:2)

Många vägar har haft markeringar med stenar eller bläckade träd (Lundin 1998). En bläcka gjordes genom att barken högs bort med yxa.

År 1922 och 1923 kom det s.k. samvetsömma till Fågelsjö. De var 45 unga män som inte ville göra sin värnplikt. De fick istället i dryga 300 dagar bygga vägar och diken genom Hamra kronopark (Bengtsson & Heggstad 1992:69).

På 1920-talet förbättrades kärrvägarna till bilvägar. Vägen Ljusdal–Los–Fågelsjö förbättrades och den första bilen kom till Fågelsjö i början av 1920-talet. Under denna tid förbättrades även kärrvägen till Orsa. Bilvägen mellan Fågelsjö och Sveg blev klar först 1949 (Dahlstedt *et al.* 2003:27).

Dikning

De naturgeografiska förhållandena har påverkats starkt under de senast 150 åren. När man jämför marken kring Hamra i dag med hur det var på 1860-talet är det stora skillnader. Tjärnar har försvunnit, myrmarker har torkad upp och Svansjöns yta har minskat avsevärt. Marken är således betydligt mer upptorkad i dag. En orsak till denna upptorkning är de diken som grävdes av de samvetsömma.

Bild 10. Ett av diken som påträffades i utredningen. Foto: Bo Ulphielm.

Kronoskogen

Gustav Vasa tillägnar sig och Kronan i ett brev den 20 april 1542 all obebodd mark i Sverige som inte byalagen kunde bruka, skulle tillfalla kronan (Heggstad 1960). Kronoskogarna har sitt ursprung i områden som kronan fridlyst för att bedriva jakt (Nationalencyklopedin band 11).

I samband med skiftet av skogsmarken på 1870-talet tillföll hela det aktuella området kronan, och betecknas därefter som kronoallmänning.

Skogsindustrin

Tanken bakom laga skiftet och storskiftet var att samla små splittrade tegar till färre större. Skiftesreformerna var inte helt av godo, utan bieffekten var dryga kostnader för byarna. T.ex. när laga skiftet gjordes 1895–1897 för byarna Kvarnbergstorp och Kvarnberg i Los socken uppgick arvodekostnaderna till 7 948 kr och 26 öre. Kostnaderna stannade inte vid detta, utan år 1898 kom ytterligare en räkning på 2 031 kr och 88 öre. Detta var fruktansvärt mycket pengar med dåtidens penningvärde (Lundin 1995:60).

Runt 1850 sker dramatiska förändringar för finnarna, vilket har sina orsaker i att Frankrike och England upphäver importtullarna för trävaror. Skogsbolagen ser stora ekonomiska vinster även i mer svårtillgängliga marker som t.ex. Fågelsjö. Områdena i finnmarkerna exploateras hårt, vägar byggs mellan byarna på 1880-talet. År 1909 står järnvägen mellan Orsa och Sveg klar (Haggstad 1960). När järnvägen stod färdig kom kolningen igång och det kolades fram till slutet av 1940-talet (Dahlstedt *et al.* 2003:27).

Sviterna efter dryga skifteskostnader utnyttjades av skogsbolagen. Inspektorerne köpte upp billig mark av skogsfinnarna, som inte kände skogens rätta värde. Genom lantmätarnas inventeringar visste skogsbolagen var de bästa skogarna fanns. Resultatet av denna exploatering blev början till slutet för många självförsörjande bönder (Lundin 1995:61).

Arbetet i skogen var ett hårt arbete, speciellt för dem som arbetade med timmerhuggning. De tyngsta arbetsuppgifterna gjordes av inflyttade dalkarlar och

Bild 11. Vindfällerna ligger som "plockepinn" i stora delar av parken. Foto: Bo Ulfhielm.

Bild 12. Bläckt träd vid Svansjön. Foto: Bo Ulfhielm.

värmlänningar. De lättaste uppgifterna räckte inte till alla fågelsjöbor, vilket resulterade i stor utflyttning under senare delen av 1800-talet, samtidigt som inflyttning pågick från Dalarna och Värmland (Heggstad 1960:19). Professor Gunnar Andersson beskrev 1902 fågelsjöborna som lata och traditionsbundna och att de hellre var ute och tjuvjagade än tog arbete som skoghuggare (Haggstad 1960:18). Denna nedsättande beskrivning rimmar dåligt med att fågelsjöborna arbetade hårt med flottningen. Under 1850-talet anlades de första flottningslederna, det rörde sig om bland annat Fågelsjön med utlopp i Gryssjön och Tandsjön (Haggstad 1960:19f).

INVENTERINGEN

Inventeringen av den gamla parken gjordes med en viss utblick även mot områdena närmast utanför parken. Terrängen i parken utgörs av kuperad blockrik moränmark och myrmark. Inne i parken finns en vandringsled, i form av en smal stig. I blöta partier går leden över smala spångar. Framkomligheten utanför denna led var dålig på grund av alla vindfällan och den steniga terrängen. På vissa ställen, framförallt i de högre belägna områdena, gick det inte att komma fram över huvud taget, då vindfällan låg som ”plockepinn”.

Totalt påträffades 17 lämningar. Dessa utgjordes av nio bläckade träd, två platser för myrslätter, två diken, en tjärdal, en vinterväg, ett minnesmärke och en rostningsplats för myrmalm med anslutande myrmalmstäcker. Flertalet av de *bläckade träden* står vid den del av vandringsleden som löper längs med Svansjön. Detta kan tyda på att denna del av stigen är betydligt äldre än den resterande delen. Ett av de bläckade träden stod endast tre meter från Svansjön och fem meter från vandringsleden. Vi uppfattade denna bläcka som en markering vid Svansjön och inte som en markering för stigen. Vad bläckan har markerat är svårt att säga idag, kanske en båtplats eller liknade. Två bläckade träd står ute på de myrar som brukats för *myrslätter* och hör säkerligen ihop med denna verksamhet. De två myrarna som brukats för myrslätter finns som tidigare nämnts med på ortnamnsarkivets kartor, där en benämns Svansjörönningen. Vid inventeringen av dessa myrar var de påtagligt rika på just gräs. *Tjärdalen* låg i en mindre sluttning ned mot myren som låg strax öster om Näckrostjärnen, som brukats för

slätter. *Vintervägen* omnämns av Oldertz i skriften *Sveriges Nationalparker*. Denna väg var svår att lokalisera, endast en mindre del av vägen gick att urskilja.

I parken påträffades, genom tips, ett *minnesmärke*. Detta utgörs av ett rektangulärt stenröse med en stör i centrum. På stören finns inristningen N. II 1946. Minnesmärket är mycket snarlik den lämning som är indragen som gränsmärke (RAÄ 79, Los sn). I det så kallade ”gränsmärket” finns en trästör med inristningen N. II 1929. Avståndet mellan lämningarna är endast 90 meter. Varför man byggt dessa minnesmärken är idag okänt. En eventuell *rostningsplatsen* påträffades i anslutning till en myr. Marken är färgad av rödbrun rostad malm. I kanten till myren finns flera täktgropar som tolkats som *myrmalmstäkter*. Eventuellt kan det finnas en blästplats i närheten.

I utredningen gjordes besök på de platser där Eva-Maria Nordström tagit prover och påträffat råg och vetepollen. I dag finns inget i terrängen som skulle kunna tyda på att marken varit odlad.

Nr	Lämningsstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
1	Naturföremål bläckning	Bläcka på stubbe 0,3×0,1 m st, övervallad. I övre delen av bläckan finns två yxhugg i form av ett upp och nedvänt v. NV-sluttande moränmark mot Svansjön. Skogsmark, tallskog med inslag av gran. 5 m NV om vandringsled (NO–SV) och 3 m NV om Svansjön.	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Naturföremål bläckning	Bläcka i tall 1×0,1 m st, är övervallad. I bläckan finns 6–7 vågräta yxhugg. Bläckan är huggen från marknivå och uppåt. Nedre delen av trädet är skadat av brand, efter att bläckan tillkommit. V-sluttande blockig moränmark. Skogsmark, tallskog med inslag av gran. Direkt V om vandringsled (NV–SO).	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Naturföremål bläckning	Bläcka på stubbe som är 2 m h och 0,2 m i diam. På 1 m höjd finns bläckan 0,15×0,05 m st, övervallad. I bläckan finns ett vågrätt yxhugg. SV-sluttande stenig moränmark. Skogsmark, granskog med inslag av tall. Direkt SV om vandringsled (NV–SO).	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Naturföremål bläckning	Bläcka på tallstubbe, på 1 m höjd finns 3 bläckor. Bläckorna är 0,1–0,3 m l och 0,05–0,1 m br. Bläckorna är övervallade. 1–3 yxhugg i varje bläcka. SV-sluttande moränmark. Skogsmark, barrskog. 1m SO om vandringsled (VSV–ONO) och 3 m SO om Svansjön.	Övrig kulturhistorisk lämning
5	Övrigt	Plats för myrslätter, Svansjörönningen, oval, 80×60 m st (N–S). På myren finns ett bläckt träd se nr. 6. Myrmark. Skogsmark, med enstaka tallar. Direkt S om Svansjön.	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Naturföremål bläckning	Bläcka på tall som är 6 m h och 0,2 m i diam. På 0,6 m höjd är bläckan 0,45×0,02–0,04 m st, övervallad. I bläckan finns minst 6 yxhugg. Bläckan står ute på Svansjörönningen nr 5. Myrmark. Skogsmark, med enstaka tallar.	Övrig kulturhistorisk lämning
7	Dike/ränna dränering	Dike 375 m l och 2 m br. Diket ligger i myrmark. Diket är grävt av de samvetsömma (män som inte ville göra sin värnplikt) på 1920-talet. Myrmark. Skogsmark, gles barrskog med inslag av björk.	Övrig kulturhistorisk lämning

8	Naturföremål bläckning	Bläcka på stubbe som är 6 m h. På en höjd av 0,5–0,7 m finns 3 bläckor. Bläckorna har en längd av 0,2, 0,4 och 0,60 m och är 0,05 m br och är övervallade. I bläckorna finns flera yxhugg. Myrmark. Skogsmark, barrskog med inslag av björk. SV om stig.	Övrig kulturhistorisk lämning
9	Naturföremål bläckning	Bläcka på tall på 1,6 m höjd. Bläckan är 0,15×0,07 m och är övervallad. I bläckan finns ett yxhugg. NV-sluttande moränmark Skogsmark, barrskog 1,5 m O om vandringsled	Övrig kulturhistorisk lämning
10	Naturföremål bläckning	Bläcka på tall som är 10 m h och 0,25 m i diam. På en höjd av 0,6 m finns bläckan 0,1×0,07 m st. Kraftigt övervallad. Bläckan står på en myrslåtter nr. 11. Myrmark. Skogsmark, enstaka tallar.	Övrig kulturhistorisk lämning
11	Övrigt	Myrslåtter, oregelbunden, minst 40–80×40–60 m st. I S-delen av myren finns flera stubbar efter avsågade träd. Stubbarna är 0,4–0,7 m h och 0,2–0,4 m i diam. Möjligen hör stubbarna ihop med en tjärdal nr 12. På myren ett träd med en bläcka nr 10. Myrmark Skogsmark, enstaka tallar	Övrig kulturhistorisk lämning
12	Kemisk industri tjärdal	Tjärdal bestående av en grop 2 m i diam och 0,6–0,8 m dj, omgiven av en vall 1–2 m br och 0,2–0,7 m h. I N en tappningsränna 1 m l och 0,3 m br, som mynnar i en tappningsgrop 1 m i diam och 0,5 m dj. N-sluttande moränhöjd Skogsmark, barrskog med inslag av björk 5 m V om myrkant	Fast fornlämning
13	Naturföremål bläckning	Bläcka på stubbe ca 8 m h och 0,4 m i diam. Bläckan finns på 1,4 m höjd och är 0,1×0,07 m st, övervallad. I kanten till myr Skogsmark, tallskog	Övrig kulturhistorisk lämning
14	Minnesmärke stenröse/rösning	Minnesmärke, rektangulär, 0,6×0,5 m st bestående av 0,3–0,4 m st stenar. I centrum en stör 0,6 m h och 0, 1 m i diam. Ristad inskription No 11 1944. Texten är otydlig och troligen ristad med en kniv. S-sluttande moränmark ner mot Svansjön. Skogsmark, tallskog. 11 m Ö om vandringsled.	Övrig kulturhistorisk lämning
15	Dike/ränna dränering	Dike 137 m l och 1 m br, i myrmark. Diket är grävt av de samvetsömma (män som inte ville göra sin värnplikt) på 1920-talet. Myrmark. Skogsmark, gles tallskog.	Övrig kulturhistorisk lämning
16	Blästbrukslämning rostningsplats	Rostningsplats? ca 8×5 m st. Marken är rödbrun och innehåller rostad malm. Ligger strax NO om myr. I kanten av myren finns flera täktgropar 3×1 m st och 0,5 m dj. Groparna kan vara täktgropar för myrmalm.	Bevakningsobjekt
17	Färdväg övrig övrig	Vinterväg ca 120 m l och 2 m br. Vägen är svår att se i terrängen och har varit betydligt längre. Den går över myrmark till Svansjön. Vägen finns skriftligen omnämnd (Oldertz 1961:2).	Övrig kulturhistorisk lämning

Bild 13. Tabell över de påträffade lämningarna.

Bild 14. Platsen för myrslogen Svansjörönningen. Foto: Bo Ulfhielm.

Bild 15. En av stubbarna efter ett avsågat träd ute på en myr. Denna myrmark har varit plats för myrslog. Foto: Bo Ulfhielm.

Bild 16. Det nypåträffade minnesmärket. Foto: Bo Ulfhielm.

Bild 17. En av tåktgroparna i en myr som låg strax intill rostningsplatsen. Foto: Bo Ulfhielm.

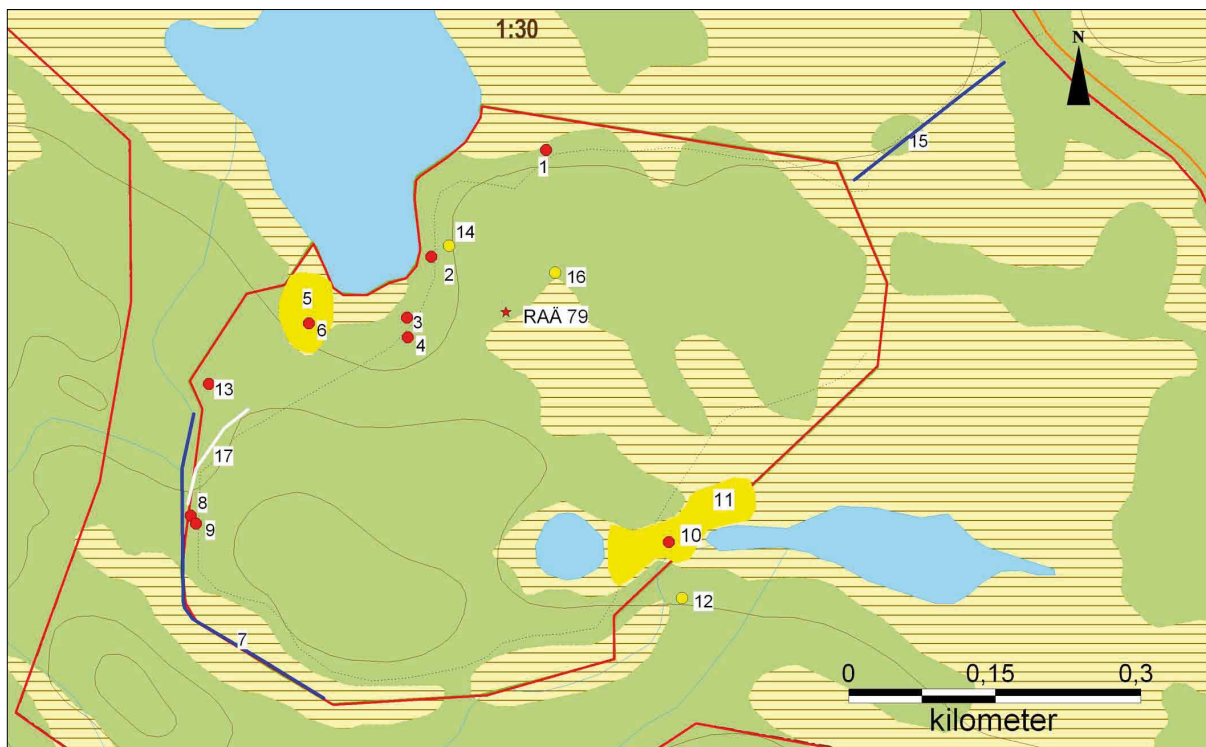

Bild 18. Karta med de påträffade lämningarna. De röda prickarna markerar bläckade träd, vit markering är vintervägen, blå markering är diken och gula markeringar är övriga lämningar.

DISKUSSION

Inventeringen och genomgången av material omkring Hamra nationalpark, visar på att parken långt ifrån varit orörd av människan. De tidigaste säkra spåren är efter skogsbyte, någon gång under perioden 1300–1600 e.Kr., dvs. under medeltiden. Det bör poängteras att rostningsplatsen kan vara från järnåldern, men den kan lika väl, eller snarare, vara från 1700- eller 1800-talet, då användandet av blästugnar brukades långt in i historisk tid i området. De bläckade träden, platser för myrslogar, vintervägen och tjärdalen är troligen från 1700- och 1800-talet. En del av dessa lämningar kan även vara så tidiga som 1600-tal. Dikena dateras till 1922 och 1923. De yngsta lämningarna är minnesmärkena från 1929 och 1946.

Det var tur att man under naturromantiken inte hade någon kännedom om dessa lämningar år 1909. Då hade det kanske aldrig blivit någon nationalpark i Hamra. Frågan är hur många områden/platser i landet som i dag kan antas vara opåverkade av människan. Svaret är nog få om några alls. Hamra nationalpark är i sig en lämning, ett tidsdokument, som snart är hundra år och som speglar vad man tyckte och kände under förra seklets början.

Skogens betydelse är påtaglig när man följer utvecklingen av vad som skett i Hamra under minst 700 år. Skogen har varit en förutsättning för att människorna skulle kunna bo och leva i området. Detta är ingalunda något unikt för just detta område, utan går igen överallt i skogarna. I bruket av skogen ingick fåbodar, bete, svedjor, myrslätter, virke och vedinsamling, kolning, tjärframställning och jakt m.m. Människornas förhållande till skogen kom successivt att förändras i mitten av 1800-talet, då skogsindustrins expansion startade och genom urbaniseringen. Denna expansion har sedan fortsatt under hela 1900-talet. Kontrasten av människans tidigare brukande av skogen mot idag är enorm. Flertalet av dagens människor tar på sin höjd en promenad eller löprunda i det tillrättalagda elljusspåret, plockar bär eller svamp. Eller gör en utflykt i någon av Sveriges 28 nationalparker.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har, via Länsstyrelsen, fått medel av Riksantikvarieämbetet (anslag 28:26 och 28:25) för att sammanställa material om och kring Hamra nationalpark. Inspirationen till arbetet har sin grund i Riksantikvarieämbetets skrift "Skogens biologiska kulturarv".

Nationalparken ligger i Los socken i Ljusdals kommun i landskapet Dalarna. Parken är med sina 28 ha Sveriges minsta nationalpark. Under projektets gång har nationalparken utökats och innefattar nu även Hamra kronopark. Det är tänkt att parken ska utökas ytterligare i etapper åt öster och kommer slutligen att ha en yta av 1 150 ha.

År 1909 beslöt Sveriges riksdag att nio nationalparker skulle bildas. Motivet till att bilda Hamra nationalpark var att marken ansågs i det närmaste orörd av människan och det sågs som en möjlighet att bevara ett barrskogsområde som ansågs vara urskog.

Syftet med arbetet har varit att öka förståelsen för människans kulturhistoriska spår i skogen och att följa dessa över tid. Arbetet har utförts i två steg. Steg 1 bestod av insamling av arkivmaterial. Denna del har drivits som ett samarbete mellan Länsmuseet Gävleborg, Ljusdalsbygdens museum och lokalbefolkningen. Steg 2 var en fältinventering av den ursprungliga parken. Inventeringen gjordes av länsmuseet.

År 2002 genomförde Eva-Maria Nordström ett vegetationshistoriskt projekt om Hamra nationalpark. Målsättningen med Nordströms arbete var att ta reda på om parken är opåverkad av människan. Resultaten från detta arbete ger en helt annan bild av den så kallade "orörda nationalparken". Utifrån pollensammansättningen har Nordström delat in markanvändningen i fyra perioder A–D. Period A, 500 f.Kr.–1300 e.Kr., är det naturskog. Ingen mänsklig påverkan kan genom pollenanalysen påvisas i skogen. En naturlig brand har skett under period A. Period B, 1300–1600 e.Kr., är en period av skogsbete. Granen minskar och tallen dominerar, skogen blev öppnare. Period C, 1600–1900 e.Kr., är en period med större mänsklig påverkan. Betesgynnad kovall ökar kraftigt. Även arter som korgblommande växter, humle, mållor och mårar ökar. Denna vegetation tyder på än mer ökat skogsbete. Rågpollen förekom i början av perioden tillsammans med gelasinospora, en svamp som lever på kol, vilket tyder på svedjor. I slutet av perioden förekommer pollen av både råg och vete. Under period D, 1900 f.Kr.–nutid, är det nationalpark. Trädpollen ökar och skogen blir tätare.

Även fältinventeringen visade att parken inte varit orörd av människan. Totalt påträffades nio bläckade träd, två platser för myrslogar, två diken, en tjärddal, en vinterväg, ett minnesmärke och en rostningsplats för myrmalm med tillhörande gropar efter myrmalmstäkt. Om denna kunskap funnits 1909 är det inte säkert att det blivit någon nationalpark i Hamra.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Koordinater: X6850370, Y1444550

Personal: Maria Björck, Ronnie Jensen, Bo Ulfhielm och Johan Ågren vid Länsmuseet Gävleborg, samt Anders Assis vid Ljusdalsbygdens museum.

REFERENSER

- Bengtsson, I. 2004. Hamra nationalpark. I: *Finnmarksblasdet/Looslappen* nr 4, 2004.
- Bengtsson, I., Heggstad, B. 1992. *Ekon från byn*. Fågelsjösmål, en dialekt från Orsa finnmark. Talesätt och härm, ortnamn, byberättelser.
- Björklund, A. 1996. *Vildmark Orsa*. Orsa kommun. Uppsala.
- Dahlstedt, O., Halvarsson, H., Larsson, H., Ohlsson, A. 2003. *Fågelsjöbygdens dramatiska förvandling 1860–2000*. 140 händelserika år i Fågelsjös 400-åriga historia. Utgiven av Fågelsjö Hembygdsförening.
- Emanuelsson, M. 2003. *Skogens biologiska kulturarv. Att tillvarata föränderliga kulturvärden*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Gärdesten, Th. 1982. Ljusdalsposten. 11 oktober.
- Heggstad, B. 1960. *Drag i en finnbys utveckling till skogsarbetarsamhälle* (stencil).
- Heggstad, B. 1983. Fågelsjöfinnarna genom tiderna – en saga om seghet och sisu (s. 11–32). I: *Fågelsjö – by i Orsa finnmark*. Malung.
- Hemsida producerad av Naturvårdsverket och Länsstyrelsen Gävleborg.
www.x.lst.se/NR/ronlyres/1FF6084E-5844-4373-85D1-A7DDF3B0FAD6/25496/HamraNP.PDF
- Inventering av fäbodvallar i Hamra kronopark, Studieförbundet Vuxenskolan, Ljusdal, 1987.
- Liasen, K., Olsson, R. 2000. *Torkelsbovallen – ett skogsbete från järnåldern*. Arkeologisk undersökning, Torkelsbovallen, Ede 1:11 m.fl. Ljusdals socken, Hälsingland, 2000. Rapport – Läns museet Gävleborg 2001:10.
- Lundin, L. 1995. *I Gottlunds fotspår*.
- Lundin, L. 1998. *Seder och sägner från Loos socken*.
- Mogren, M. 1998. Ängersjö genom 8 000 år – en föränderlig historia. Utgiven av Ängersjö byalag.
- Nationalencyklopedin band 11.
- Natura 2000. Bevarandeplan för Svansjömyran med Hamra nationalpark. Länsstyrelsen Gävleborg.
- Nordström, E. 2001. *Människan i urskogen – vegetationshistoria i Hamra nationalpark under 2 500 år*. 20-poängs uppsats vid Institutionen för skoglig vegetationsekologi, SLU, Umeå.
- Oldertz, 1961. I: *Sveriges Nationalparker IX. 1961*.
- Persson, R. 2007. *Fäbodlivets vardag*.

Muntliga källor

- Ivar Bengtsson, Norrtälje, december 2006
- Anna Forsberg, antikvare på Läns museet Gävleborg.
- Margareta Halvarsson, Rullbo.
- Björn Pettersson, Fågelsjö.

Arkiv

- Dombok Kopparbergs län, Mora. 1785.
- Lantmäteriet; Laga skifte av skogsmarken i Hamra Kapellag;
Akterna 21-HAK-16 och 21-HAK-18
- Ljusdalsbygdens museums arkiv; Tingsprotokoll för Färila–Kårböle–Los åren 1601–1705, transkriberade av Stig Jonsson.
- Sofi; Ortnamnsarkivets uppteckningar, Los socken.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Box 746, 801 28 Gävle 026-65 56 00
Museet: S Strandg 20 Fogden: Styrmansg 4
www.lansmuseet.se